

A kisvárosi kategóriában akadtak városok (pl. Selmecbánya, Zólyom, Rózsahegy, Igló, Pöstyén, Trencsén, Zsolna, Losonc), ahol viszonylag kevés volt a zsidó, s voltak, ahol sok (a „csúcs”: Homonna 32,17% és Dunaszerdahely 42,21%).

A felsorolt és az itt fel nem sorolt számadatok legfeljebb keretet adnak ennek a kisebbségi problémának. Ezt kellene „élettel”, a városi kapcsolatrendszerrel, gazdasági és kulturális tényekkel, illetve azok interpretálásával kitölteni. Egyébként a zsidóság további sorsa „saját jogon” túlnyomórészt a holokausztba torkollik, ám azt sem szabad elfelejteni, hogy közülük sokan németként vagy magyarként lettek a történeti sorsfordulók érintettjei: üldözöttjei-áldozatai.

Futala Tibor

Az ukrán történelemről és kultúráról – olasz szemmel

Calvi, Luca: *Ucraina. Questioni di storia e cultura. = Trieste, Edizioni Università di Trieste, 2002. 143 p.*

„Ukrajna a kenyér földje, Ukrajna terra incognita, Ukrajna az európai és olasz szlavisztika fehér foltja, Ukrajna a nyugati kultúra utolsó bástyája az ázsiai Oroszország ellen...” Ezekkel a szavakkal kezdődik Luca Calvinak, a kiváló olasz ukrainistának a Trieszti Egyetemi Kiadónál megjelent kötete. Az általa talán túlzott szerénységgel megfogalmazott cél mindössze a problémafelvetés; ehhez képest azonban olasz–ukrán tudományos és művelődési kapcsolatok gazdag anyagon való bemutatását kapja kézbe az olvasó.

A kötet hat tanulmányt tartalmaz. Az első az olaszországi ukrainisztika történetével, a második Jevhen Onac’kyj, a második világháború végéig Olaszországban tevékenykedő legjelentősebb ukrainista munkásságával, a harmadik az Ukrán Szabad Egyetem tevékenységével és az olaszországi ukrainisztika megteremtésének első kísérletével foglalkozik; a negyedik Ukrajna történelmének és eszmetörténetének szentel teret; az ötödik Ukrajna 20. századi megszületéséről és elismeréséről szól, s végül, a hatodikat a szerző Ukrajna és a földközi-tengeri térség kapcsolatának szenteli.

1. Az olaszországi ukrainisztika a két világháború között

Közvetlenül az első világháború utáni évekre tehető a modern értelemben vett olaszországi szlavisztika megszületése. Az 1920-as év két esemény miatt érdemel említést, az egyik, hogy Giovanni Maver megindítja a padovai egyetem első hivatalos szlavisztikai kurzusát, a másik a római *Europa Orientale* (‘Kelet-Európa’) című folyóirat első számának megjelenése.

Az Ukrajnával foglalkozó tanulmányok a tárgyalt időszakban két részre oszthatók: a) politika- és gazdaságtörténeti, b) irodalmi, művészeti és néprajzi tárgyúakra.

a) 1921-ben az *Europa Orientale*-ben jelenik meg az a T. Halip Hafenko által írt cikk, amely az ukrán nacionalisták félelmeit és követeléseit összegzi. A legfontosabb ezek közül Ukrajnának Oroszország és Lengyelország által történő elismerése. Aurelio Palmieri 1926-os cikke Ukrajnának a Szovjetunió belüli helyzetével foglalkozik történeti és geopolitikai szempontból. Ugyanebben az évben Wolfgango Giusti Ruténiával foglalkozó cikke szentel figyelmet a néprajzi szempontból „ukránnak” tekinthető területnek. E témával foglalkozik C. Magnino, A. M. Gobbi Belcredi és A. Scrimali is.

A száműzött Jevhen Dometijovyč Onac'kyj vált több mint 20 éven át az ukrán nacionalisták szimbólumává. A számos későbbi tudós mestere, ukrán és olasz nyelvű cikkek szerzője, az olasz tudományos élet aktív szereplője. 1943-ban a Gestapo letartóztatja, és németországi börtönbe zárátja. 1945-ös Olaszországba történő visszatérése után még két évig, argentinai emigrációjáig számos ukrán irodalmi tárgyú cikket publikál. Munkásságának legfontosabb szakasza 1919 és 1947 közé esik. Első jelentősebb, „*Az ukrán probléma a történelem tükrében*” c. tanulmánya Ukrajna történelmének és eszmetörténetének remek összefoglalását adja. Különös fontosságot ad ennek a felvilágosító műnek, hogy a fehér arisztokrácia egyik jelentős képviselőjét, Volkonskyj herceget készítette megszólalásra, aki Onac'kyj véleményére reflektálva a mongolok előtti Oroszország egységét bizonygatja, elutasítva az ukránok etnikai különállását.

Az „*Oroszország és Ukrajna*” c. válasszcikkében, Onac'kyj a Volkonskyj által használt forrásokra hivatkozva igyekszik rendet teremteni a terminológiai kérdések zűrzavarában, kezdve a sort mindjárt az „*ukrán*” és „*Ukrajna*” szavakkal. Más tanulmányokkal együtt a fenti cikk is 1939-ben Onac'kyj összegyűjtött műveinek kötetében jelent meg Olaszországban. A korábban másutt már megjelent 11 tanulmányból álló könyv különösen értékes, mert bibliográfiájában olaszok számára is hozzáférhető művek felsorolását tartalmazza. Onac'kyj nevéhez fűződik az ukrán–olasz és olasz–ukrán szótár összeállítása.

b) Két néprajzi tárgyú tanulmány érdemel figyelmet: az első, az ukrán népzeneről szóló a „*Musica*” c. folyóiratban, a második, az ukránjai vallásos építészetnek szentelt, az „*Il testimonio*”-ban jelent meg. A XI–XVII. századi kijevi vallási építészetről szóló, Lukoms'kyj által írt monográfia 1924-ben látott napvilágot.

Az ukrán irodalom 1919-től kezdett – igen szerény mértékben – ismertté válni Olaszországban a *La Voce* című folyóirat révén, melyben Mlada Lipovec'ka fordításában jelentek meg, többnyire korábban ismeretlen ukrán szerzőktől novellák, illetve regényrészletek. 1919 és 1924 között a fenti fordítónő olyan szerzők műveit tolmácsolja olasz nyelven, mint Leszja Ukrajinka, Ivan Franko és Tarasz Sevcenko.

1935 az ukrán irodalomról szóló első összefoglaló tanulmány megjelenésének éve. B. Lazzarino munkáját követi egy évvel később L. Salvinié. Az ő nevéhez mindenekelőtt az Olaszországban korábban nem publikált ukrán prózaírók antológiájának összeállítása fűződik. Egy későbbi válogatás, a XIX. sz. vége, XX. sz. elejének ukrán novellisztikájáé, 1949-ben lát napvilágot. Az egyetlen igazi tudományos értékű, vallási témájú tanulmány szerzője Dagma. Műve az Autokefál Ukrán Ortodox Egyház születését és fejlődésének történetét tárgyalja.

2. Az első „olasz” ukrainista: rövid életrajzi vázlat Jevhen Onac'kyjról

Első, mert elsőként jelentkezett tudományos, ugyanakkor közérthető formában megírt, ukrán témájú tanulmányokkal. Az ő nevéhez fűződik az egyetlen olasz nyelven megjelenített ukrán nyelvten, valamint az olasz–ukrán és ukrán–olasz szótárak. 1937-ben katedrát kapott a Nápolyi Keleti Intézet Ukrán Nyelv és Kultúra Tanszékén és lektori állást a római egyetemen. A második világháború után Argentínába kényszerülve 1979. október 27-i haláláig folytatta együttműködését a különféle ukrán diaszpórákkal. Publikációinak száma nemcsak nagy, hanem igen széles spektrumú is volt: az újságcikktől a történelmi tanulmányig, az irodalmi esszétől a fordításig, a néprajzi kutatástól a nyelvészeti művekig. Legnagyobb érdeme a nyelvten és a két szótár. Utóbbiak sok nyelvjárási formát is tartal-

maznak, megkönnyítve ezzel főleg a galíciai és kárpát-ukrán művek fordítását. Máiig hasznosak a szavakhoz fűzött mitológiai magyarázatai. Fordításai közt első helyen említendő Collodi *Pinocchioja* (Kijev, 1923), valamint kiadatlan De Amicis *Cuore* c. műve. Külön érdekességre tartanak számot személyes benyomásait és élményeit tartalmazó naplói. Nemzetközi jelentőségű, „*Ukrán történelmi és kulturális tanulmányok*” c. kötete, mely Calvi szerint könnyen érthető, és egy kevésbé kutató nép történelmi, kulturális megközelítéséhez ad alapvető támpontokat. Mindazonáltal műveinek kritikai szempontú újraolvasása elengedhetetlen lenne a kortárs ukrán tanulmányok megjelentetéséhez.

3. Az Ukrán Szabad Egyetem tagjainak hozzájárulása az olaszországi ukrainisztikához a II. világháború után

Az első Olasz – Ukrán Kulturális Egyesület Rómában, 1952. márc. 11-én jött létre. A főleg olasz diplomatákból, volt diplomatákból, az ukrán diaszpóra tagjaiból álló intézmény célja az ukrán – olasz kulturális kapcsolatok ápolása volt. „*Ucraina*” c. folyóirata 1954–55-ben három havonta jelent meg, számos tudományos, társadalmi témájú tanulmánnyal. A kulturális egyesület 1954-ben tudományos szimpóziumot szervezett, amelyen az Ukrán Szabad Egyetem részéről többen is előadtak, mint pl. I. Mirčuk (*Ucraina, ponte spirituale tra Oriente ed Occidente*), Ju. Studins'kyj (*Le risorse economiche dell'Ucraina*), stb. Az Ukrán Szabad Egyetem tagjainak publikációi csaknem minden Ukrajnával kapcsolatos kérdést érintettek, kezdve történelmével egészen az ukránok politikai követeléséig.

A folyóirat első cikke D. Andrijevs'kyj tollából Ukrajnána a Fekete-tenger kérdésében elfoglalt nézeteit tárgyalja. Ugyanebben a számban találjuk I. Mirčuk tanulmányát Róma, Bizánc és Moszkva harcáról, melyet a Kelet-Európa fölötti szellemi dominancia megszerzéséért folytattak. Kiemeli a bizánci hagyományok jelentőségét a keleti szláv területeken, valamint azt a tényt, hogy a jelenlegi Ukrajna területén a kereszténységet jóval az egyházszakadás előtt (1054) bevezették. Több történelmi momentumot tart nagyon fontosnak Ukrajna történetében, ezek: Moszkva növekedése, megújuló lengyel latinizációs és lengyelesítési törekvések, valamint a breszti egyházi unió. A harmadik, V. Orelec'kyj tollából származó cikk Ukrajna helyzetét a nemzetközi jog szempontjából tekinti át. A számúzetésben élő híres közgazdász elemzését Perejaslavval (1654) kezdi, és végigköveti a különböző államalakítási kísérleteket, hosszasan időzve az 1917, illetve a 2. világháború utáni korszakoknál.

4. Ukrajna történelmének néhány jellemző vonása

Mindenekelőtt meg kell különböztetni Kelet-Ukrajnát, Nyugat-Ukrajnát (Galíciát) és Kárpát-Ukrajnát. E három terület sorsa Oroszországon, az Orosz Birodalmon és később a Szovjetunióon kívül Lengyelországhoz, Magyarországhoz, Csehszlovákiához és részben Romániához kapcsolódott.

Hogy az Ukrajnával kapcsolatos elméletek közt rendet teremtsünk, három jellemző kifejtésére van szükség.

Az első a tagadás. Calvi szerint a kijevi periódus egy olyan közös, egyik részről a tatár iga, másik részről a lengyel–litván hatás által jellemzett korszak, melynek talajából három keleti szláv képződmény származik: Oroszország, Ukrajna és Belorusszia. A XVII. sz. végétől ezen területek egy részét, melyeket korábban *Rus'*-ként definiáltak, kezdenek *Malaja Rosszija*-nak nevezni. A XVII. századnak két, az ukrán történelem szempontjából mérföldkőnek számító eseménye van: az egyik a breszti egyházi unió, a másik a kozák atamáság megerősítése volt.

A nagy tagadás időszaka, melynek jellemzője: tagadása mindennek, ami ukrán, a XVIII. században Nagy Péter uralkodásával jött el. A sor a Kozák Atamánság megszüntetésével kezdődik, s folytatódik jó néhány, az ukrán területekről származó és a központosító politika számára veszélyesnek számító mű betiltásával. A terminológiai zűrzavar kedvez ennek a politikának: az ukránság megnevezésére továbbra is használatosak a „nyugatorosz”, „kisorosz” és „rutén” terminusok. A XIX. században a három részre osztott Ukrajna idején folytatódik a tagadás politikája. Az Oroszországhoz tartozó területen a cári elnyomás két legfontosabb eleme az Uniátus, vagyis Kelet-Ukrajna nemzeti egyházának megszüntetése, és az ukránellenes Emskij Ukaz életbeléptetése volt. A nyugat-ukránok és kelet-ukránok közti különbségek hangsúlyozásának a célja egy nagy, az amúgy is instabil európai egyensúlyt fenyegető Ukrajna létrejöttének megakadályozása volt. A csúcspont a tagadás politikájában Sztálin ukranizációja jelentette. A 30-as évek végétől az ukrán probléma megoldására nemcsak kulturális és pszichológiai megoldást, de tömeges tisztogatásokat, kivégzéseket is alkalmazott, melyek eredményeképpen a kor szovjet-ukrán népességét csaknem egy harmadával csökkentette, megsemmisítve ezzel majdnem az egész értelmiséget és az egyházi vezetőket. Ugyanebben az időben a többi ukrán területen élők is erős asszimilációs hatásnak voltak kitéve Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Románia részéről. A kegyelemdőfést Ukrajnának a sors fintoraként, a 2. világháború után a majdnem összes ukrán terület újra egyesítése jelentette Szovjet-Ukrajnán belül. A centralizált szovjet állami politika nem változott: folytatódott a támadás az ukrán polgári nacionalizmus ellen fizikai és kulturális szempontból egyaránt, nem kímélve annak száműzetésben lévő képviselőit sem. Ennek a tagadási politikának kedvezett az a nyugat-európai magatartás, amelyet mind politikai, mind társadalmi, mind kulturális szempontból egyre nagyobb közömbösség jellemezett az ukrán probléma irányában.

A második, Ukrajna megértése szempontjából kulcsfontosságú tény az ukránok önmeghatározásának sajátossága: függetlenül attól, hogy keletiek, nyugatiak vagy kárpát-ukránok-e saját különbözőségüket csak más állammal, vagy néppel való szembeállításal tudták kifejezni. Ezeknek a szembenállásoknak és kölcsönhatásoknak a vázlata a következő lehetne: *Oroszország – tatár iga, Ukrajna – Lengyelország, Belorusszia – Litván Nagyfejedelemség*. A másik jelenléte mindenekelőtt az ukrán *samobutnist'* tudat megnyilvánulási szükséglete a Kijev utáni időktől kezdve napjainkig. Ez az ukrán társadalmi tudatban mélyen gyökerező, „másik komplexus” szülte azt a kényszert, hogy gyűlöletük tárgyát, saját szerencsétlenségük okozóit időről időre különböző népekben, úgymint *Moskaly* (oroszkok), *Ljachy* (lengyelek), *Madjare* (magyarok) és főleg a zsidókban lássák. Az ellentétpárok vallási tekintetben is megfigyelhetők: *görög katolikus egyház – orosz ortodox egyház; orosz ortodox egyház – autokefál ukrán ortodox egyház, autokefál ukrán ortodox egyház – orosz ortodox egyház*.

A harmadik jellemző sajátosság kialakulása a korábban tárgyalt kettőhöz kapcsolódik: a bonyolult helyzetekre egyfajta kisebbségi érzéssel reagáló ukránok most főleg saját *samobutnist'* tagadását kezdték. Így váltak a kulturális és társadalmi élet nyilvánvaló elemeivé a „*moszkvofília*”, „*ausztrófilia*” és a „*hungarofília*”.

5. Megjegyzések a Rozstriljane Vidrodžennja ('tarkónlőtt újjászületés') korszakának ukrán kultúrájához

A Lavrinenko meghatározásával jelölt, alig több mint 10 éves szakasz az egyik legérdekesebb ukrán történeti és kulturális polémia tárgyát képezi. A történelmi helyzet tisztázásához előljáróban: 1917 októbere után a történelem színpadán megjelent Ukrajna mint állam, amelyet azonban teljes orientációs bizonytalanság jellemezett. Az új államalakulat

megosztott volt Kelet-Ukrajna, Nyugat-Ukrajna (Galícia) és Kárpát-Ukrajna között. Ehhez a három Ukrajnához még hozzá kell vennünk a prágai és az észak-amerikai diaszpórák tagjait.

Galíciát és a Kárpátalját egyértelmű európai orientáció jellemezte. Kelet-Ukrajna jobb terepek bizonyult a társadalmi, kulturális és főleg irodalmi vitákhoz. A legérdekesebb történelmi és irodalmi vita Szovjet-Ukrajnában a Rozstriljane Vidrodüennja idején zajlik. A 20-as évek végén és a 30-as évek elején az ukrán eurázsiai eszméről szóló polémia fő résztvevői: M. Zerov és M. Chyl'ovyj. Utóbbi egy olyan szükségszerűen elit kultúra élen járó szerepét hangsúlyozza, amely képes Ukrajna messianisztikus szerepének betöltésére, az ázsiai újjászületés megteremtésére. Véleménye szerint le kell küzdeni az orosz irodalom által okozott kisebbségi érzést.

Zerov föderatív alkotmányban élő népek számára ajánlja az európai források keresését. Ebben messianisztikus szerepet szán Ukrajnának, szembeállítva elképzelését az orosz monarchista-imperialista programmal.

6. Ukrajna és a Földközi-tenger térsége. Vágyak, szükségesség vagy remény

Az Ukrajna és a mediterrán térség közti kapcsolat elsősorban historiográfiai, publicisztikai és politikai aspektust jelent. Ukrán részről az 1880-as évek végétől és főleg az 1900-as években igyekeztek aláhúzni a jelenlegi Ukrajna és földközi-tengeri térség országainak kapcsolatát főleg kulturális és gazdasági szempontból.

Az I. világháború után kiábrándultság uralkodik egy effektív ukrán autonómiát illetően. Ebben az időben az ukrán publicisztika vezérmotívumai a következők: *Kelet –Nyugat, Európa–Ázsia, Észak–Dél, civilizált Nyugat–Közép-Kelet és Afrika* szembenállása.

D. Andrijevs'kyj az *Ukrajna* c. folyóiratban több, Olaszországban tartott konferencia anyagából szűrte le az ukrán jelenlét fontosságát a Fekete-tengeren, aláhúzva ezen belül a térség országainak stratégiai fontosságát. A szükségességi kapcsolat Ukrajna és a Mediterráneum között kétoldalú: Ukrajna szükségesnek érzi újra közeledni ahhoz a világhoz, amely számára évszázadokon át a Kelet-Európához való kapcsolatot jelentette. A Nyugatnak pedig, úgy tűnik, olyan alapon van szüksége Ukrajnára, ahogy minden északnak kell egy dél, minden nyugatnak egy kelet ahhoz, hogy gazdasági – és ehhez kapcsolódóan egy hamis kulturális – primátust bizonyítson.

Ónodi Krisztina